

УДК 94 : 327 (520+47+477.74) «18/19»

DOI: <https://doi.org/10.33782/2708-4116.2026.1.421>

*Liudmyla Vovchuk**

CULTURAL DIPLOMACY OF THE JAPANESE CONSULATE IN ODESA (LATE 19TH – EARLY 20TH CENTURY)

Abstract: The article analyses the activities of the Japanese consulate in Odesa at the end of the 19th and beginning of the 20th centuries in the context of the implementation of cultural diplomacy by Japan during the Meiji Restoration period. It analyses the role of the consulate in shaping a positive image of Japan abroad through the organization of exhibitions of Japanese goods, establishing contacts with local entrepreneurs and promoting Japanese culture and manufacturing.

Particular attention is paid to the activities of the honorary consul, influential Odesa entrepreneur and co-owner of the house 'V. Raksheev & Son' Oleksandr Raksheev, who initiated exhibitions of Japanese products in Odesa in 1896-1897. The exhibitions included a wide range of products demonstrating both traditional craft techniques and the latest Japanese industrial products. Among the items on display were porcelain and lacquered tea sets, ceramic and bronze vases, decorative boxes, furniture, screens, silk fabrics, embroidery, fans, paper and silk lanterns, paintings, photographs, lacquer and tortoiseshell items. Along with artistic items, various samples of everyday goods and industrial products were also on display: printing and packaging paper, woven baskets, trays, bamboo products, boxes, lamps, burners, glass items, toys, and other household items. Such a variety of exhibits allowed Japanese production to be presented as modern, competitive and at the same time closely linked to the traditional artistic culture of the country. The organized exhibitions were not only a cultural event, but also an effective means of commercial advertising for Japanese goods, facilitating the establishment of contacts between Japanese manufacturers and Odesa merchants. However, the untimely death of the honorary consul in February 1898 led to the gradual cessation of the exhibition of Japanese goods.

The work traces the further transformation of the functions of the Japanese consulate, when on the eve of the Russo-Japanese War of 1904-1905, the collection of political and military information became the priority of its activities. After the war ended, the consulate resumed its work, but due to limited economic contacts and the absence of a significant Japanese community in the region, it was finally closed in 1909.

It is concluded that the activities of the Japanese consulate in Odesa combined the instruments of cultural, economic and political diplomacy aimed at strengthening Japan's international authority and expanding its influence in the Black Sea region.

Keywords: consul, consulate, cultural diplomacy, Odesa, Japan, Meiji period, reforms, traditions, identity, art

* *Vovchuk Liudmyla* – PhD in History, Associate Professor of the Department of International Relations and Foreign Policy, Petro Mohyla Black Sea National University (Mykolaiv, Ukraine);
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8324-5235>; e-mail: luda_vovchuk@ukr.net

КУЛЬТУРНА ДИПЛОМАТІЯ ЯПОНСЬКОГО КОНСУЛЬСТВА В ОДЕСІ (КІНЕЦЬ 19 – ПОЧАТОК 20 СТ.)

Анотація: У статті досліджується діяльність японського консульства в Одесі наприкінці 19 – початку 20 ст. в контексті реалізації культурної дипломатії Японії періоду реставрації Мейдзі. Проаналізовано роль консульської установи у формуванні позитивного іміджу Японії за кордоном через організацію експозицій японських товарів, налагодження контактів із місцевими підприємцями та популяризацію японської культури й виробництва.

Особливу увагу приділено діяльності почесного консула, впливового одеського підприємця та співвласника дому «В. Ракшеев & син» Олександра Ракшеева, який ініціював проведення виставок японських виробів в Одесі у 1896-1897 роках. Експозиції включали широкий асортимент виробів, що демонстрували як традиційні ремісничі техніки, так і продукцію новітньої японської промисловості. Серед представлених предметів були порцелянові та лаковані чайні прибори, керамічні та бронзові вазы, декоративні шкатулки, меблі, ширми, шовкові тканини, вишивки, віяла, паперові та шовкові ліхтарі, картини, фотографії, вироби з лаку та черепахи. Поряд із мистецькими предметами демонструвалися також різноманітні зразки повсякденних товарів і промислових виробів: папір для друку та пакування, плетені кошики, підноси, бамбукові вироби, скриньки, лампи, пальники, скляні предмети, іграшки й інші речі домашнього вжитку. Така різноманітність експонатів дозволяла представити японське виробництво як сучасне, конкурентоспроможне та водночас тісно пов'язане з традиційною художньою культурою країни. Зорганізовані експозиції були не лише культурною подією, але й ефективним засобом комерційної реклами японських товарів, сприяючи встановленню контактів між японськими виробниками та одеськими купцями. Однак, передчасна смерть почесного консула у лютому 1898 р. призвела до поступового припинення діяльності експозиції японських товарів.

У роботі простежено подальшу трансформацію функцій японського консульства, коли напередодні російсько-японської війни 1904-1905 років пріоритетним напрямом його діяльності став збір політичної та військової інформації. Після завершення війни консульство відновило свою роботу, однак через обмеженість економічних контактів і відсутність значної японської громади у регіоні було остаточно закрито у 1909 р.

Зроблено висновок, що діяльність японського консульства в Одесі поєднувала інструменти культурної, економічної та політичної дипломатії, спрямовані на зміцнення міжнародного авторитету Японії та розширення її впливу в регіоні Чорного моря.

Ключові слова: консул, консульство, культурна дипломатія, Одеса, Японія, період Мейдзі, реформи, традиції, ідентичність, мистецтво

* Вовчук Людмила Анатоліївна – кандидат історичних наук, доцент кафедри міжнародних відносин та зовнішньої політики Чорноморського національного університету імені Петра Могили (Миколаїв, Україна); ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8324-5235>; e-mail: luda_vovchuk@ukr.net

Вступ. Невід'ємною складовою діяльності консульської установи є залученість до реалізації культурної дипломатії в країні перебування, яка, як важливий інструмент «м'якої сили», дозволяє державі виходити за межі суто адміністративних та юридичних функцій. Організація різного роду культурних заходів сприяє підвищенню міжнародного престижу держави та створенню її привабливого образу серед місцевих громад приймаючої країни. Культурний діалог допомагає пом'якшувати наслідки конфліктів або запобігати їм через краще розуміння цінностей і традицій іншої нації. Саме через культурну дипломатію Японія періоду реставрації Мейдзі спромоглася модернізувати та легітимізувати себе як повноправного члена світової спільноти. Японські консульські установи стали складовими елементами механізму реалізації культурної дипломатії як основи іміджевої політики. Їхня діяльність у цьому контексті передбачала здійснення конкретних заходів, серед яких важливе місце посідали організація експозицій товарів, які безпосередньо демонстрували торговельно-економічні успіхи токійського уряду та японського суспільства. Наглядним прикладом такої діяльності є японське консульство в Одесі, яке розпочало там діяти в наприкінці 19 ст.

Метою статті є визначення ролі консульства Японії в Одесі у формуванні позитивного іміджу Японії за кордоном через організацію експозицій японських товарів, налагодження контактів із місцевими підприємцями та популяризацію японської культури й виробництва.

Огляд літератури. На сьогоднішній день однією із цікавих тематик для поглибленого вивчення серед вітчизняних науковців є культурна модернізація Японії середини 19 – початку 20 ст. Такі дослідники як Т.Мозгова¹, А.Накорчевський², А.Шеремета³, Л.Стрільчук, Д.Гусак⁴ та А.Ткачук⁵ у своїх напрацюваннях висвітлюють вплив модернізаційних процесів періоду Мейдзі на різні сфери японської культури, зокрема освіту, мистецтво, літературу, релігію, кухню, національний одяг, тощо.

У той же час недостатня увага приділена вивченню культурної дипломатії Японії цього періоду. Серед таких праць можна виокремити наукову статтю С.Павленко⁶, яка, досліджуючи діяльність японського імперського консульства в Одесі періоду реставрації Мейдзі, висвітлює роль цієї консульської установи у реалізації культурної дипломатії через

¹ Мозгова Т.А. Проблема пошуку культурної ідентичності в японській духовній традиції епохи Мейдзі (межа XIX–XX ст.). *Політологічний вісник*. 2012. Вип. 66. С. 39–46.

² Накорчевський А.А. Гуманітарні знання й освіта в Японії XVII–XXI ст. *Східний світ*. 2018. № 1 (98). С. 62–87.

³ Шеремета А. Трансформація й еволюція культурних традицій Японії: від періоду мейдзі (1868–1912) до сучасної доби. *Літопис Волині*. 2025. № 32. С. 180–184. DOI: <https://doi.org/10.32782/2305-9389/2025.32.30>; Шеремета А. Менталітет японців у добу Мейдзі (1868–1912): адаптація до викликів модернізації. *Науковий вісник Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. Історія*. 2025. № 62. С. 152–158. DOI: <https://doi.org/10.31861/hj2025.62.152-158>

⁴ Стрільчук Л., Гусак Д. Культурна модернізація Японії: від традиціоналізму до культурної експансії. *Літопис Волині*. 2024. № 31. С. 99–103. DOI: <https://doi.org/10.32782/2305-9389/2024.31.15>

⁵ Стрільчук Л., Ткачук А. Японія: поступ від ізоляції та традиціоналізму до глобалізаційної єдності культури. *Літопис Волині*. 2025. № 32. С. 170–174. DOI: <https://doi.org/10.32782/2305-9389/2025.32.28>

⁶ Павленко С.С. Експозиція японських товарів при японському імперському консульстві в Одесі наприкінці XIX ст. як елемент іміджевої політики Японії. *Східний світ*. 2015. № 3. С. 27–36; Павленко С.С. Японське консульство в Одесі. *Велика українська енциклопедія*. 2025. URL: https://vue.gov.ua/Японське_консульство_в_Одесі

організацію експозицій товарів. Такі заходи не лише мали продемонструвати торговельно-економічну спроможність японського уряду, але й ствердженню авторитету країни на тогочасній міжнародній арені. Про організацію таких експозицій главою японського почесного консульства в Одесі згадує й Л. Білоусова⁷. Ґрунтовною є й праця японського дослідника Шигекі Сумі⁸, де автор, розглядаючи історію становлення японського почесного консульства в Одесі періоду кінця 19 – початку 20 ст., розкриває деякі напрями його діяльності. Разом з тим тематика ще далека від свого повного висвітлення, у тому числі через брак повного корпусу документів, що й визначило обрання предмету нашого дослідження.

Виклад основного матеріалу. Наприкінці 1880-х років Одеса, як один із найбільших тогочасних торговельних портів на Чорному морі, привертає увагу такої азійської країни як Японія. Саме за сприяння японського посла в Росії Т. Нісі, провідного експерта з російських справ, в Одесі починає діяти японське почесне консульство. 5 листопада 1889 р. його почесним консулом стає Костянтин Андреевський, впливовий землевласник Херсонської губернії. Згідно з тодішніми записами (офіційні повідомлення МЗС), його річна зарплатня становила 1000 ієн на адміністративні витрати, що було надзвичайно великою сумою для того часу. Він виконував покладені на нього функції до травня 1890 р., після чого подав у відставку. Однією з причин такого рішення, про що писав й сам Нісі, була ліквідація російським урядом губернаторства в Одесі та звільнення генерал-губернатора Христофора Роопа, який безпосередньо рекомендував Андреевського Нісі на цю посаду. К. Андреевський ймовірно вважав, що без його підтримки не зможе у подальшому виконувати свої функції.

У жовтні 1890 р. на посаду почесного консула Нісі клопоче перед МЗС Токіо Олександра Васильовича Ракшеева, впливового одеського підприємця та співвласника дому «В. Ракшеев & син». У жовтні 1891 р. він приступає до виконання покладених на нього функцій⁹. Олександр Ракшеев був спадковим почесним громадянином Одеси, сином відомого болгарського просвітителя, засновника училища у Габрово Василя Рашеева¹⁰.

Оскільки у місті не проживали представники японської діаспори (на період перепису 1897 р. постійними мешканцями були 3 японця), то основними консульськими функціями О.В. Ракшеева були консультування російських комерсантів з питань особливостей японського ринку й участь у міністерських обговореннях імперського значення з приводу вироблення стратегії розвитку японського експорту. У цій ситуації, згідно з переконаннями консула, головним методом розвитку російсько-японської торгівлі мала стати організація експозиції японських товарів в Одесі. Тим паче, що практика створення виставок для токійських чиновників вже була апробованою та довела свою ефективність¹¹.

Цікавим є те, що японці дізналися про існування музеїв та експонування лише наприкінці 1850-х років. Це сталося після того, як до Японії зі Сполучених Штатів

⁷ Білоусова Л. Японці в Одесі. *Вісник Одеського історико-краєзнавчого музею*. 2016. № 15. С. 283-288.

⁸ Shigeki Sumi. History of Japanese Consulate in Odessa. *Kobe Gakuin University Journal of Economics*. 2021. Vol. 52. Issue. 3-4. P. 45-69.

⁹ Shigeki Sumi. History of Japanese Consulate in Odessa... P. 46.

¹⁰ Білоусова Л. Японці в Одесі... С. 285.

¹¹ Павленко С. Консульські установи в системі російсько-японських відносин (1850-ті рр. – 1917 р.): дис... канд. іст. наук: 07.00.02. Дніпро, 2016. С. 118-119.

повернулася група японців, які отримали дозвіл на подорож до Америки після підписання 29 липня 1858 р. японсько-американського договору про дружбу та торгівлю. Варто зазначити, що на той час в Європі музейні установи вже давно були відомими та відігравали важливу роль у суспільному житті. Серед них – Британський музей у Лондоні (1753 р.), Ермітаж у Санкт-Петербурзі (1765 р.), художні колекції Ватикану (1769 р.), Королівська колекція у Відні (1770 р.), Королівська колекція Дрездена (1770 р.), Національний музей науки у Мадриді (1771 р.) й один із перших великих публічних музеїв – Лувр (1793 р.).

Відсутність музеїв в Японії до середини 19 ст., як і багато інших особливостей суспільного життя, пояснюється специфікою тогочасного національного світогляду країни. Японці традиційно сприймали світ як гармонійну систему взаємопов'язаних речей, тому не вбачали потреби вилучати предмет із його природного середовища, навіть якщо він був унікальним, і перетворювати його на музейний експонат. Подібна дія означала б позбавлення речі її природного контексту та порушення усталеного порядку в гармонійному Всесвіті. Унаслідок цього предмети продовжували виконувати свої первинні функції, а сама практика колекціонування не набула поширення. Натомість у країнах Заходу саме колекціонування часто ставало передумовою виникнення музеїв.

Після відкриття Японії для контактів із зовнішнім світом і проведення реформ за західним зразком розпочався процес представлення цієї азійської країни. Однак поява музеїв була зумовлена не лише урядовими ініціативами періоду Мейдзі. Важливим чинником стала суспільна потреба у здобутті нових знань, які можна було отримати не тільки в освітніх музеях, а й у новому соціальному середовищі, де формувалися інші, більш відкриті форми взаємодії між людьми.

Уперше японці відчували можливість вільного спілкування між представниками різних соціальних верств під час першої масштабної виставки в історії країни, проведеної у жовтні-листопаді 1871 р. в Кіото – місті, яке протягом понад тисячі років було столицею Японії і донині вважається особливим осередком, пов'язаним із формуванням національних традицій.

Значення цієї виставки як події, що започаткувала оновлення багатьох форм суспільного життя, було настільки великим, що місце її проведення сьогодні позначене пам'ятною стелою. Крім того, серед відвідувачів популярністю користуються друківані матеріали, які розповідають про перебіг цього історичного заходу. Результати виставки перевершили всі очікування. Відтоді подібні заходи, на яких демонструвалися предмети традиційної матеріальної культури: різноманітні артефакти або, за японською термінологією, буссан (буквально «виготовлені речі»), почали проводити регулярно, приурочуючи їх до різних подій. Загалом у період з 1871 по 1928 рік було організовано 56 таких виставок, і кожна з них незмінно приваблювала значну кількість відвідувачів.

Слід зауважити, що вже до 1870-х рр. Японія, попри певну науково-технічну відсталість, взяла участь у кількох міжнародних виставках. На них демонструвалися саме буссан: різноманітні вироби, створені японськими майстрами, переважно вручну. Збережені свідчення організаторів і відвідувачів цих виставок засвідчують високий рівень їхнього визнання в Європі¹².

¹² Герасімова М.П. Японія: музеї як новий соціальний простір. *Amanogawa*. 2018. 3 грудня. URL: <https://arch.amanogawa.space/bez-rubryky/zi-staroho-saytu/yaponya-muzeji-yak-noviy-socialniy-prostr/>

Зокрема, британський консул сер Резерфорд Оллок (1809-1897 рр.), відбираючи у 1862 р. експонати зі своєї колекції для Великої міжнародної виставки в Лондоні, зазначав, що у ремісничій майстерності японці досягли виняткового рівня. Він підкреслював, що японська порцеляна, бронзові вироби, шовкові тканини, лаковані предмети, металеві роботи та твори декоративного мистецтва за своїм дизайном і виконанням не лише здатні конкурувати з найкращими європейськими зразками, а й нерідко слугують прикладом для наслідування¹³.

Для організації експозиції японських товарів в Одесі почесний консул Японії доклав значних зусиль. Лише у 1895 р. йому вдалося погодити всі питання щодо створення цієї експозиції. У межах Міністерства землеробства і торгівлі Японії був організований збір зразків японських виробів¹⁴. А в березні 1896 р. японське почесне консульство отримало перші вироби японської культури та побуту для виставки. Це були витончені, оздоблені традиційним японським розписом фарфорові вироби: вази, чайні сервізи, столовий посуд; вироби з бронзи та тривкого металу; надзвичайно красиві дерев'яні вироби: шкатулки, шафки, столики; японські іграшки; дрібні handmade вироби: павуки, скорпіони, крокодили, дракони, скелети й ін.¹⁵

Організована безкоштовна виставка завершила свою роботу 29 березня 1896 р. Майже всі експоновані предмети були розпродані. Це був справжній фурор. У результаті було прийняте рішення продовжити цю практику й у 1897 р. організувати вже велику урядову експозицію японських товарів¹⁶.

Як і планувалося відкриття цієї виставки відбулося у 1897 р. в приміщенні японського почесного консульства в Одесі, що знаходилося на розі вулиць Ніжинської та Дворянської у будинку № 44. Хоча виставка мала ознайомчий характер, вона надавала можливість відвідувачам не лише впевнитися в якості японських виробів, але й дізнатися про їхню ціну, розмір морського фрахту й інших витрат, пов'язаних із транспортуванням виробів з Японії¹⁷.

На виставці були представлені:

- продукти харчування та напої: чорний, зелений і цегляний чай, очищений рис, морська капуста, пиво;
- фарфорові та скляні вироби: вази, чайні сервізи, ліхтарі;
- дерев'яні вироби: годинники, шкатулки, шафки, лаковані підноси, корзини, етажерки, столики, скрині, валізи;
- вироби з металу та бронзи: металеві лампи, підсвічники та горілки;
- глиняні вироби;
- канцелярське приладдя: грифельні зошити, олівці, ручки;
- літографічні катки;
- картини;
- ширми, парасолі, віяли;

¹³ Kikuchi Yuko. Japanese Modernisation and Mingei Theory: Cultural Nationalism and Oriental Orientalism. London: Routledge, 2004. P. 89. DOI: <https://doi.org/10.4324/9780203644195>

¹⁴ Павленко С. Консульські установи в системі російсько-японських відносин... С. 121.

¹⁵ Виставка японских изделий. *Одесские новости*. 1896. № 3573. 12 марта. С. 4.

¹⁶ Виставка японских изделий. *Одесские новости*. 1896. № 3587. 28 марта. С. 3

¹⁷ Павленко С. Консульські установи в системі російсько-японських відносин... С. 121-122.

- зразки шовкової тканини та парчі;
- постільна білизна, подушки, ковдри, пледи, скатертини;
- предмети одягу: шовкові вишиті хустки, шерстяні шалі, в'язані рукавиці, шкарпетки, циновки, трико, фланель, водонепроникні плащі;
- мотузки пенькові, манілові, смоляні;
- вироби з черепахового панцира;
- пакувальний папір;
- килими шерстяні, паперові, шовкові, тощо¹⁸.

За повідомленням О. Ракшеєва, протягом першого місяця виставку відвідало близько 10 тисяч осіб. Почесний консул намагався закріпити за консульством роль посередника між місцевими торговцями та японськими виробниками, зокрема приймав замовлення на японські товари. При замовленні товарів потенційний покупець мав надати консулові половину їх вартості в якості задатку. І лише після цього О. Ракшеєв надсилав замовлення до Японії. Упродовж літа-осені 1897 р. він прийняв низку замовлень від російських підприємців. Особливим попитом користувалися вироби текстильної промисловості, предмети інтер'єру та побуту, які фактично були предметами розкоші, розрахованими на подальший продаж для заможних верств населення¹⁹.

Інтерес до японських товарів в Одесі був зумовлений модою на «японізм», яка поширилася в Європі у другій половині 19 ст., а також зростаючим попитом на якісні текстильні та декоративні вироби. Відвідуваність експозиції засвідчувала значну зацікавленість місцевої публіки, що створювало підґрунтя для розвитку прямих торговельних зв'язків. Однак передчасна смерть почесного консула у лютому 1898 р. призвела до подальшого згортання експозиції японських товарів.

9 квітня 1898 р. надзвичайний та уповноважений посланник Японії у Петербурзі Т. Хаясі повідомив Токіо, що продовження існування комерційного музею за теперішньою адресою (власність родини Ракшеєвих) є неможливим, оскільки за оренду приміщення необхідно сплатити 500 руб. боргу, що на той час було значною сумою. З огляду на це, у своїй телеграмі до Петербурга від 18 квітня 1898 р. Т. Нісі надав розпорядження закрити виставку. Призначений на посаду уповноваженого у справах почесного консульства С. Тодо мав якнайшвидше вирішити наявні питання²⁰.

Одночасно з цим, розуміючи важливість Одеси та її порту для експорту японського шовку, кераміки, лакованих виробів і різних товарів до Росії, імпортування російської нафти Японією та стратегічність розташування Одеси для спостереження за рухами Чорноморського флоту Росії, Тадасу Хаясі звертається до уряду Японії з пропозицією відкрити в Одесі не почесне консульство, а повноцінне консульство. Це пояснювалося й тим, що Хаясі звернув увагу на продаж неякісних товарів під виглядом японських, які

¹⁸ "2. Report from Consul in Odessa on orders of samples of goods to be displayed at the repository from merchant #レウエンソン# Part 1" *Japan Center for Asian Historical Records* (JACAR) Ref.B10074397000, Order of samples of goods for display at the repository attached to Imperial Consulate in Odessa (3.3.6.17) (Diplomatic Archives of the Ministry of Foreign Affairs).

¹⁹ Павленко С.С. Японське консульство в Одесі. *Велика українська енциклопедія...*; Павленко С. Консульські установи в системі російсько-японських відносин... С. 123.

²⁰ Павленко С. Консульські установи в системі російсько-японських відносин... С. 124.

вироблялися на Сахаліні чи в Німеччині. Тому відкриття повноцінного консульства в Одесі сприяло б контролю таких фальсифікацій у Києві та Одесі.

Проте уряд Японії не одразу погодився на таку пропозицію. Для тодішньої Японії, яка тільки починала активно розвиватися, відкриття нового консульства вимагало значних витрат. У червні 1899 р., згідно з телеграмою надісланою Міністерством закордонних справ послу Хаясі, імператорський парламент не затвердив бюджет на відкриття консульства в Одесі. Як альтернатива пропонувалося, щоб секретарі японського посольства в Росії час від часу здійснювали виїзди до Одеси для виконання консульських функцій. При цьому їм не надавався консульський титул через можливі проблеми з японським парламентом. Натомість слід було продовжувати розгляд питання про призначення почесного консула²¹.

У 1899 р. колишній повірений Японського імператорського консульства в Одесі Сіро Тодо, виконуючи розпорядження міністра закордонних справ Японії віконта Аокі, передав одеському міському голові Павлу Олександровичу Зеленому 37 ящиків з японськими виробами декоративного мистецтва та предметами побуту, які раніше експонувалися на виставці при консульстві. Міністр землеробства і торгівлі Японії висловив намір подарувати ці речі місту з умовою, що частину з них буде передано до міського музею образотворчих мистецтв, а решту реалізовано, спрямувавши отримані кошти на благодійні потреби.

Міський голова виконав побажання японської сторони. Для розподілу дарунків була створена комісія у складі професора історії мистецтв А.О.Павловського, художника К.К.Костанді та дружини скульптора Б.В.Едуардса. Комісія здійснила відбір і склала детальний опис колекції, яка налічувала 373 предмети. До музейної збірки було включено вишуканий посуд, бронзові вироби, вази, скриньки, меблі, килими, драпірування, ширми, шовкові тканини, вишивки, віяла, ліхтарі, картини, фотографії та вироби з черепахового панцира. Японська сторона оцінила колекцію у 720 руб., однак члени комісії наголосили, що її реальна вартість є значно вищою.

Згідно з рапортом хранителя міського музею В.П.Куровського, експонати були розміщені в окремій залі, де сформували новий мистецький відділ – японський. Предмети на суму 600 руб., призначені для продажу з аукціону або розіграшу в лотерею, склалися переважно з побутових і споживчих товарів: чаю, рису, паперу для пакування та друку, косметичних засобів, дитячих іграшок, ламп, пальників, скляних виробів, паперових тканин, плетених кошиків, підносів, скриньок, настінних полиць, бамбукових виробів тощо.

На кошти, отримані від реалізації цих товарів, П.О. Зелений запропонував створити у банку недоторканий «Японський фонд», що було затверджено рішенням міської думи 20 грудня 1899 р. Відсотки з капіталу планувалося використати для утримання одного ліжка в міській богадільні з назвою «Японське». За цей щедрий дар уряду Японії Одеська міська дума висловила офіційну подяку Надзвичайному і Повноважному Посланнику Японської імперії у Санкт-Петербурзі барону Хаяші²².

²¹ *Shigeki Sumi*. History of Japanese Consulate in Odessa... P. 47.

²² "2. Report from Consul in Odessa on orders of samples of goods to be displayed at the repository from dealer #レウエンソン# Part 1" *Japan Center for Asian Historical Records* (JACAR) Ref.B10074396900, Order of samples of goods for display at the repository attached to Imperial Consulate in Odessa (3.3.6.17) (Diplomatic Archives of the Ministry of Foreign Affairs).

Діяльність С. Тодо в якості уповноваженого у справах японського консульства в Одесі носила тимчасовий характер. Загострення японсько-російських відносин через ситуацію на Корейському півострові, дало чітке розуміння, що війна між країнами не за горами. Ця ситуація стала стимулом для відкриття в Одесі японського генерального консульства, яке б, у першу чергу, здійснювало інформаційно-спостережну функцію: відслідковування переміщення Чорноморського флоту Росії й інформування про військову ситуацію там. У грудні 1901 р. новопризначеним консулом Японії стає Кемтаро Ідзума, професійний дипломат (закінчив Токійський імперський університет), який мав досвід роботи в Росії (працював секретарем при японській дипломатичній місії у Петербурзі²³).

У березні 1902 р. він прибув до Одеси, де одразу прийнявся до виконання покладених на нього функцій. Він займався просуванням японських товарів, підтримував активні контакти з місцевими торговцями та проводив комерційні переговори. У листопаді 1903 р. було зафіксовано візит до Одеси представників компанії «Осака Іваї», які прибули з метою організації закупівлі нафти з бакинських родовищ.

Окрім комерційної діяльності, Ідзума також займався збором інформації як загалом про ситуацію у консульському окрузі, чорноморському регіоні, так і про стратегічно-важливий регіон для Росії – балканський. Так, у 1903 р. він докладно повідомив Токіо про вбивство короля Югославії Олександра I Карагеоргієвича під час перевороту в Сербії. Тоді Балкани були для Росії питанням такої ж важливості, як і Далекий Схід, і японський уряд розумів, що події на Балканах можуть впливати на ситуацію на Далекому Сході²⁴.

У цей час реалізація культурної дипломатії японським консулом стала другорядною. Відповідно різного роду культурні заходи, у тому числі й експозиції японських товарів, практично не проводилися. Напередодні початку японсько-російської війни увага дипломата була прикута до максимального збору інформації військового характеру. Російська контррозвідка у свій час документально встановила, що японський консул в Одесі мав перед російсько-японською війною свою широко розгалужену агентурну мережу у Туреччині, Персії, Болгарії, Сербії та на Кавказі. Всі одержувані від своїх шпигунів у Росії відомості про пересування російських військ і флоту негайно доставлялися до Генерального штабу Японії²⁵.

За два дні до початку війни К. Ідзума отримав наказ міністра закордонних справ Японії Д. Комури припинити діяльність його установи та ведення всіх справ передати американському консулу в Одесі²⁶. До моменту евакуації Ідзума домовився про охорону консульської будівлі та про безпеку 2 японців, які залишалися в Одесі. Одного з яких, що мав проблеми з алкоголем, рекомендував відправити до Стамбула.

Після закриття 25 березня 1904 р. японського генерального консульства в Одесі Ідзума та секретар Мацумото не повернулися до Японії, а вирушили через Відень до Стамбула (Константинополя), столиці Османської імперії, де продовжили збір інформації щодо переміщення російського Чорноморського та Балтійського флотів, а також про події на Балканах.

²³ Павленко С. Консульські установи в системі російсько-японських відносин... С. 126.

²⁴ Shigeki Sumi. History of Japanese Consulate in Odessa... Р. 48.

²⁵ Вовчук Л. Діяльність консулів іноземних держав у чорноморсько-азовських портах Російської імперії (кінець XVIII – початок XX ст.): дис... канд. іст. наук: 07.00.02. Миколаїв, 2013. С. 175.

²⁶ Павленко С. Консульські установи в системі російсько-японських відносин... С. 129.

Оскільки Японія не мала у Стамбулі свого дипломатичного представництва, то Підзима діяв там не як дипломат, а як кореспондент газети під псевдонімом «Мацумото». Це було зроблено для того, щоб російський і турецький уряди не дізналися про його розвідувальну діяльність. Однак, здається, що російське посольство в Константинополі знало справжню роль Підзими та постійно стежило за ним. З міркувань безпеки він повернувся до Відня, де продовжував активно здійснювати розвідувальну роботу²⁷.

Із завершенням російсько-японської війни та підписанням між країнами Портсмутського мирного договору, у квітні 1906 р. генеральне консульство Японії в Одесі відновило свою діяльність. К. Підзима знову став його очільником, виконуючи покладені на нього функції до свого нового призначення консулом до Калькутти. В консульстві залишився секретар Фукуда Наохіко, який у грудні 1906 р. офіційно отримав доручення на посаду заступника консула – фактично виконуючи обов'язки консула. У квітні 1907 р. йому на допомогу прибув секретар С. Сасаки, який відзначав про погіршення економічної ситуації в місті та регіоні. Через практичну обмеженість російсько-японських економічних і військових зв'язків, і відсутність у місті японців, постало питання про закриття японського консульства в Одесі. У березні 1909 р. консульство в Одесі було закрито, а Фукуда та Сасаки переведені до японського посольства у Москві²⁸.

Висновок. Діяльність японського консульства в Одесі наприкінці 19 – початку 20 ст. є показовим прикладом реалізації культурної дипломатії Японії періоду реставрації Мейдзі. Через організацію експозицій японських товарів, налагодження контактів із місцевими підприємцями та поширення знань про японську культуру і виробництво консульська установа сприяла формуванню позитивного образу Японії та розвитку торговельно-економічних зв'язків із регіоном Чорного моря. Особливо важливу роль у цьому процесі відіграла діяльність почесного консула Олександра Ракшеева, який організував масштабні виставки японських виробів, що викликали значний інтерес серед одеської публіки та стали ефективним інструментом популяризації японської продукції.

Водночас подальша діяльність консульства засвідчила, що поряд із культурно-економічними завданнями Японія розглядала Одесу і як важливий стратегічний пункт для збору політичної та військової інформації. Напередодні російсько-японської війни 1904–1905 рр. інформаційно-розвідувальна функція консульства поступово стала пріоритетною, що призвело до згортання культурних ініціатив. Попри тимчасове припинення роботи під час війни та її відновлення у 1906 р., обмеженість економічних контактів і відсутність значної японської громади у регіоні зрештою зумовили закриття японського консульства в Одесі у 1909 р.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

Джерела

Виставка японских изделий. Одесские новости. 1896. № 3573. 12 марта. С. 4.

Виставка японских изделий. Одесские новости. 1896. № 3587. 28 марта. С. 3.

“2. Report from Consul in Odessa on orders of samples of goods to be displayed at the repository from merchant #レウエンソン# Part 1” Japan Center for Asian Historical Records (JACAR) Ref.B10074397000, Order of samples of goods for display at the repository attached to Imperial Consulate in Odessa (3.3.6.17)

²⁷ Shigeki Sumi. History of Japanese Consulate in Odessa... P. 49, 52.

²⁸ Ibid. P. 54-56.

(Diplomatic Archives of the Ministry of Foreign Affairs).

"2. Report from Consul in Odessa on orders of samples of goods to be displayed at the repository from dealer #レウエンソン# Part 1" Japan Center for Asian Historical Records (JACAR) Ref.B10074396900, Order of samples of goods for display at the repository attached to Imperial Consulate in Odessa (3.3.6.17) (Diplomatic Archives of the Ministry of Foreign Affairs).

Література

- Білоусова Л. Японці в Одесі. *Вісник Одеського історико-краєзнавчого музею*. 2016. № 15. С. 283-288.
- Вовчук Л. Діяльність консулів іноземних держав у чорноморсько-азовських портах Російської імперії (кінець XVIII – початок XX ст.): дис... канд. іст. наук. Миколаїв, 2013. 276 с.
- Герасімова М.П. Японія: музеї як новий соціальний простір. *Amanogawa*. 2018. 3 грудня. URL: <https://arch.amanogawa.space/bez-rubryky/zi-staroho-saytu/yaponiya-muzeyi-yak-noviy-socalniy-prostr/>
- Мозгова Т.А. Проблема пошуку культурної ідентичності в японській духовній традиції епохи Мейдзі (межа XIX-XX ст.). *Політологічний вісник*. 2012. Вип. 66. С. 39-46.
- Накорчевський А.А. Гуманітарні знання й освіта в Японії XVII-XXI ст. *Східний світ*. 2018. № 1 (98). С. 62-87.
- Павленко С.С. Експозиція японських товарів при японському імперському консульстві в Одесі наприкінці XIX ст. як елемент іміджевої політики Японії. *Східний світ*. 2015. № 3. С. 27-36.
- Павленко С. Консульські установи в системі російсько-японських відносин (1850-ті рр. – 1917 р.): дис... канд. іст. наук. Дніпро, 2016. 298 с.
- Павленко С.С. Японське консульство в Одесі. *Велика українська енциклопедія*. 2025. URL: https://vue.gov.ua/Японське_консульство_в_Одесі
- Стрільчук Л., Гусак Д. Культурна модернізація Японії: від традиціоналізму до культурної експансії. *Літопис Волині*. 2024. № 31. С. 99-103. DOI: <https://doi.org/10.32782/2305-9389/2024.31.15>
- Шеремета А. Трансформація й еволюція культурних традицій Японії: від періоду мейдзі (1868-1912) до сучасної доби. *Літопис Волині*. 2025. № 32. С. 180-184. DOI: <https://doi.org/10.32782/2305-9389/2025.32.30>
- Шеремета А. Менталітет японців у добу Мейдзі (1868-1912): адаптація до викликів модернізації. *Науковий вісник Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. Історія*. 2025. № 62. С. 152-158. DOI: <https://doi.org/10.31861/hj2025.62.152-158>
- Стрільчук Л., Ткачук А. Японія: поступ від ізоляції та традиціоналізму до глобалізаційної єдності культури. *Літопис Волині*. 2025. № 32. С. 170-174. DOI: <https://doi.org/10.32782/2305-9389/2025.32.28>
- Kikuchi Yuko. *Japanese Modernisation and Mingei Theory: Cultural Nationalism and Oriental Orientalism*. London: Routledge, 2004. 328 p. DOI: <https://doi.org/10.4324/9780203644195>
- Shigeki Sumi. History of Japanese Consulate in Odessa. *Kobe Gakuin University Journal of Economics*. 2021. Vol. 52. Issue 3-4. P. 45-69.

Перше надходження – 07.01.2026

Прийнято до друку – 03.03.2026

Оприлюднено на сайті – 19.03.2026